

علم

نخبگان

قرون دوم و سوم طهران

علیرضا زمانی / تهران پژوه

از هویت نخستین ساکنان تهران اطلاع دقیقی در دست نیست، اما منابع تاریخی مکتوب از فردی به نام «ابوحماد طهرانی رازی» به عنوان یکی از نخستین ساکنان تهران نام برده‌اند. ابوحماد طهرانی رازی از عالمان قرن سوم هجری قمری بوده که از اونصایحی هم نقل شده است البته این اطلاعات به محدوده جغرافیایی تهران قدیم مربوط می شود.

ابوحماد طهرانی رازی

ابوحماد تنها فردی است که نامش در منابع تاریخی قرون دوم و سوم هجری به چشم می خورد و گفته می شود برخی نقل قول های ایشان بین مردم اعتبار زیادی داشته است. اگر بخواهیم محدوده فعلی تهران شامل روستاهایی که در روزگار قدیم هویت مستقلی داشتند را در نظر بگیریم، دایره نخستین ساکنان تهران گسترده تر می شود و از عالمان و شخصیت های دیگری هم می توان به عنوان نخستین ساکنان تهران نام برد.

ابوعبدالله جامورانی

در منابع تاریخی از شخصیتی به نام «ابوعبدالله جامورانی» به عنوان یکی دیگر از نخستین ساکنان تهران نام برده شده که دست پر قضاو هم از عالمان زمانه خودش بوده است. احتمالاً ابوعبدالله جامورانی اهل منطقه جماران در شمیران بوده که در آن روزگار به نام «جموران» شهرت یافته بود. با توجه به اسناد و مدارک تاریخی، این فرد در قرون سوم یا چهارم هجری قمری در جماران زندگی می کرده.

ابوبشر دولابی

«ابوبشر دولابی» یکی دیگر از ساکنان و عالمان تهران قدیم بسوده که در منطقه دولاپ زندگی می کرد. ده دولاپ در قرون دوم و سوم هجری قمری که اساساً شهری به نام تهران وجود نداشت، هویت مستقلی داشته و کلاس درس ابوبشر دولابی در همان دوره تاریخی یعنی بیش از هزار سال پیش در دولاپ تشکیل شده است. نقل شده که «محمد بن جریر طبری» نویسنده معروف کتاب «تاریخ طبری» در آن روزگار از ری به منطقه دولاپ می آمده تا در کلاس درس برخی عالمان بزرگ، مثل ابوبشر دولابی، کسب دانش کند.

معرفی فضاهای شگفت انگیز از موزه های پایتخت

کندگرازی می کنند در شهری هزاران ساله زنگی می کنیم

تاریخ مصور طهران

مستندات تاریخی و نشانه های حی و حاضری در جای جای پایتخت کهنسال مان وجود دارد که از هونتی چندین هزار ساله و زایش تمدن شگفت انگیز حکایت می کند. در این دو صفحه برگ هایی از این اسنادهای تاریخی را با ذکر نشانی ورق زده ایم.

عبادتگاه بهرام گور

آتشکده ری یکی از بناهای زیبای روستای جالطرخان ری است؛ بنایی که قدمت آن را به دوره ساسانیان و حتی پیش از آن هم نسبت می دهند. اینجا به آتشکده بهرام و تپه میل هم معروف است. این تپه از این لحاظ به تپه میل مشهور شده که دو پایه، مانند دو میله، از بنای آتشکده به یادگار مانده است. این بنا که زمانی مکان مهم عبادت زرتشتیان هم بوده و به آتشکده بهرام گور شهری ری معروف، با سنگ، ساروج، خشت و گل ساخته شده است. روزگاری در اطراف این تپه ها دریاچه ای هم بوده که به مرور زمان خشک شده است. از جمله یابش هایی که در این آتشکده ها خوانده می شده، ناین های موجود در پستان گات های اوستا بوده. از بنای آتشکده بهرام شهری یک جفت قوس هلالی با دو پایه بر جای مانده و قسمت غربی بنا تا حدود بسیاری از بین رفته است.

عبادتگاهی

در همسایگی یک دژ

نام: مسجد جامع مهدی یا جامع عتیق

قدمت: ۲۰۰ سال

نشانی: مسیل روستای حسن آباد

مسجد جامع مهدی، بزرگ ترین و نخستین مسجد جامع بوده که نامش در منابع مکتوب ویژه ری آمده است. مسجد عتیق، نام دیگری است که به مسجد جامع مهدی خلیفه عباسی اطلاق می شده و دلیل آن هم به قدمت این مسجد برمی گردد. در واقع اطلاق عتیق به مسجد جامع مهدی از این روست که مسجدهای جامع دیگر بعد از مسجد مهدی ساخته شده اند. در برخی منابع محل مسجد جامع مهدی را در شارتان و در مشرق ری برین در پایین دست قلعه بنیان دانسته اند یا در کنار قلعه ای که بعد از آن هیچ آبادی نبوده است اکنون جای مسجد جامع مهدی که به اسناد تاریخ توسط مغولان خراب شده کارخانه آجرسازی ۱۰۰ساله قرار دارد.

نام: آتشکده ری

قدمت: دوره ساسانیان

نشانی: شهرری، ۱۲ کیلومتری جنوب شرقی شهرری، روستای جالطرخان

گورستان عصر آهن

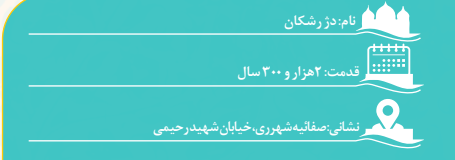
نام: تپه تاریخی قیطره

نشانی: بزرگراه صدر، بلوار قیطره، بوستان قیطره

قیطره در آن واقع است، بیش از ۴ هزار سال پیش گورستانی بزرگ و متعلق به عصر آهن بود. کاوش ها در تپه باستانی قیطره به بین سال های ۱۲۴۷ تا ۱۳۵۰ توسط گروهی از باستان شناسان ایرانی آغاز شد. در این کاوش ها ۳۵۰ گور تاریخی، اسکلت مردگان و ۵۰۰ ظرف، اشیای سفالی و مفرغی یافت شد که به تأیید کارشناسان همگی متعلق به عصر آهن و بیش از ۴ هزار سال پیش بودند.

نام: دژ رشکان

قدمت: ۲ هزار و ۲۰۰ سال

نشانی: منطقه شهرری، خیابان فدائیان اسلام، خیابان مکتب شهرری

قلعه دفاعی

دژ رشکان روزگاری قلعه ای برای محافظت از شهر بود و از سوی دیگر، ارگ سلطنتی به حساب می آمد. می توان گفت از این قلعه در دوره های متفاوت، استفاده های متفاوت می شده است، اما بعد از زلزله ها و حملات شدید به ری، این دژ ویران می شود و تا سال ۱۲۸۱ زری خاک مدفون می ماند. نخستین بار، مرحوم دکتر حسین کرمان، پژوهشگر و نویسنده کتاب «ری باستان»، موضوع حفاری باستان شناسانه این بخش را در سال ۱۳۷۵ مطرح کرد و بهار سال ۱۳۸۱ نیز خواسته محقق شد. با انجام عملیات حفاری، پیشینه تاریخی شگرفی از این بنا به دست آمد. احمد ابو حمزه، ری شناس، اعتقاد دارد این دژ در دوران اشکانیان ساخته شده است. «دژ رشکان در حقیقت محافظی بود؛ قلعه ای که ۳ باروی بیرونی، میانی و درونی از آن محافظت می کرد و در داخل بارو شهر باستانی ری قرار می گرفت.» بنای دژ رشکان از لاشه سنگ و ساروج است و اشکانه ای، اسم رشکان را از واژه رشک گرفته بودند. رشک پادشاهی بود که سلسله اشکانیان را بنا کرد و پادشاهان دیگر این کلمه را برای افتخار، به نام خودشان اضافه می کردند.

نام: قدیمی ترین معابر تهران

قدمت: ۴ هزار سال

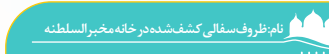
نشانی: شمیران وری

جاده های سالخورده شهر دیروز

اگر به دل کوچه پسکوچه های تهران سرک بکشیم تا قدیمی ترین معابر شهر را پیدا کنیم، به دو نقطه در شمال و جنوب می رسیم. جاده قدیم شمیران در ابتدای خیابان شریعتی که قدمتی بیش از ۴ هزار سال دار د از قدیمی ترین معابر ورودی به تهران محسوب می شود. در شمال شهرری در روزگاری که هنوز تهران ابر شهر نشده بود مجموعه روستاهایی وجود داشت که به قصران معروف بودند. این روستاها به قصران داخل، شامل روستاهای میگون و قشقم و قصران خارج، روستاهای شمیران، تقسیم می شد. البته به جز شمیران، جاده شاه عبدالعظیم به تهران، در دوره صفوی و قاجار هم به دلیل اهمیت شهرری و مسیر تاریخی این شهر یکی از قدیمی ترین معابر شهر تهران محسوب می شد.

نام: بناظر و سفالی گدشده در خانه مخبر السلطنه

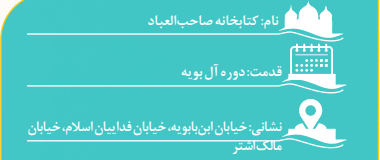

قدمت: ۴ هزار سال

نشانی: منطقه ۲، محله دروس

ظروف ۳ هزار ساله در خانه مخبر السلطنه

خانه مهدی قلی خان هدایت، ملقب به مخبر السلطنه، از رجال سیاسی دوران قاجار و پهلوی که متصدی مناصب مختلفی از جمله حکومت آذربایجان، فارس و نخست وزیر ایران در دوره پهلوی اول بود. برای باستان شناسان و علاقه مندان به تاریخ تهران نامی آشناست. در محوطه ای خانه تاریخی بود که به صورت اتفاقی آثار تمدنی از تاریخ کهن تهران در محدوده محله کنونی دروس کشف شد و فصل تازه ای از تاریخ این منطقه را برای تهران شناسان باز کرد. سال ۱۳۱۸ شمسی وقتی مقیمان مشغول فخر جاه در محوطه این خانه بودند، ظروف سفالی و اشیای باستانی متعلق به ۴ هزار سال پیش کاوش شد. بیل و کلنگ مقیمان، اسکلت مردگان را به هم ریخت و میان گورهای تاریخی تعدادی ظرف سفالی سالم به دست آمد. نییمی از اشیای باستانی کشف شده به صاحب خانه و نییمی دیگر به موزه اهدا شد که اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می شود.

نام: کتابخانه صاحب العباد

قدمت: دوره آل بویه

نشانی: خیابان این بویه، خیابان فدائیان اسلام، خیابان مکتب شهر

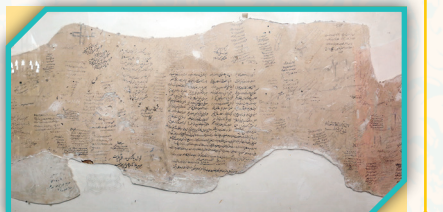
بزرگ ترین کتابخانه جهان اسلام

در روزگاری که هنوز تهران مثل امروز قد علم نکرده بود و تا در اتحاد با همسایه هایش، ری، به یکی از مهم ترین و معروف ترین شهر های ایران است. این بقعه در سال های متمادی مقصد الزائرانی بوده که برای زیارت به شهر ری راهی می شدند تا در جوار بارگاه حضرت عبدالعظیم (ع) استخوان سبک کنند. در روزگاری که وسایل نقلیه مثل امروز نبود، زائران مجبور بودند شب را جایی بیتو نه کنند و آستان بی بی زبیده یکی از انتخاب های زائران برای ماندن بود. هم زیارت می کردند و هم در فضای دلنشین و باصفای آستانش سیاحت. آنها هم که اهل یادگاری نوشتن بودند، برای ثبت این خاطره خوش، دست به کار می شدند و تاریخ و روز زیارت را در دیوار حک می کردند تا برای سال ها جوان بماند. اکنون حدود ۵۰ دست نوشته در قسمت مرانه باحفاظ شیشه ای محصور شده و تاریخ آنها به سال های ۱۳۱۳ شمسی برمی گردد. خواندن عباراتی که با دستخط خوش و زیبا به یادگار مانده، مانند سقری به تاریخ و گذشته های دور است و از جاذبه های گردشگری این مکان زیارتی است.

یادگارهای ۲۰۰ ساله در بقعه ۹۰۰ ساله

بقعه بی بی زبیده خاتون (س)، حوالی شهرری به گفته اهالی، منسوب به نوادگان ائمه (ع) است. علیرضا زمانی، تهران شناس اماور از همسران سران سلجوقی می داند که ۹۰۰ سال قبل در اینجا دفن شده است. این بقعه در سال های متمادی مقصد الزائرانی بوده که برای زیارت به شهر ری راهی می شدند تا در جوار بارگاه حضرت عبدالعظیم (ع) استخوان سبک کنند. در روزگاری که وسایل نقلیه مثل امروز نبود، زائران مجبور بودند شب را جایی بیتو نه کنند و آستان بی بی زبیده یکی از انتخاب های زائران برای ماندن بود. هم زیارت می کردند و هم در فضای دلنشین و باصفای آستانش سیاحت. آنها هم که اهل یادگاری نوشتن بودند، برای ثبت این خاطره خوش، دست به کار می شدند و تاریخ و روز زیارت را در دیوار حک می کردند تا برای سال ها جوان بماند. اکنون حدود ۵۰ دست نوشته در قسمت مرانه باحفاظ شیشه ای محصور شده و تاریخ آنها به سال های ۱۳۱۳ شمسی برمی گردد. خواندن عباراتی که با دستخط خوش و زیبا به یادگار مانده، مانند سقری به تاریخ و گذشته های دور است و از جاذبه های گردشگری این مکان زیارتی است.

روایت دو گانه از زندگی تهرانی ها

بر اساس اسناد تاریخی، تا قبل از حمله مغولان به شهرری، ساکنان تهران زیرزمین خانه داشتند تا از گزند حمله غارتگران، اعیان و راهزنان در امان بمانند. اما بعد از حمله به این شهر، اهالی ری به تهران پناه می بردند و با کمک آنها و باقیمانده مصالح ساختمانی شهر به تازخ رفته، خانه ها روی زمین بنا و تا اواخر قرن نهم، خانه های زیرزمینی به فراموشی سپرده شدند. مولانا جلال الدین بلخی هم در اشعارش به این خانه ها اشاره کرده و خانه های زیرزمینی را به شهرری نسبت داده و تهران را یکی از روستای اطراف ری معرفی کرده است. باقوت خموی، جغرافی نویسن عربیزبان ابتدای سده هفتم، می گوید: «تهران روستای بزرگی است که زیر زمین بنا شده و هیچ کس نمی تواند به خانه اهالی آن دسترسی پیدا کند، مگر آنکه خود اهالی بخواهند. در تهران باغ ها و بیستان های در هم تنیده بسیار هست که مانع تاخت و تاز ناگهانی مهاجمان می شود.» همچنین ذکر بای قزوینی، جغرافی دان سده هفتم هجری، خانه های زیرزمینی تهران را به «سوراخ موش گور» تشبیه کرده که از طریق دهلیزهای تنگ و تاریک به بکد بگر راه داشتند.

چال های تهران

داریوش شهساز، محقق و تهران پژوه، درباره این شهر زیرزمینی تعبیر دیگری دارد و شکل و شمایل سسکوئنگاهای قدیمی تهرانی ها را وابسته به شرایط اقلیمی و زمین شناسی می داند. شهساز در این باره می گوید: «در تهران قدیم خانه های به شکل زاغه وجود داشت که دست ساز بود و با شیب ملایمی از سطح زمین ساخته می شد. مقنی ایرانی این داتان را داشتند که با این شیب داخل زمین می رفت و بدون اینکه سازه های مانند پل، ستون یا دیواری باشد، بنایی می ساخت برای نگهداری از گوسفندها و حیوانات اهلی در مقابل سرمای سخت. ولی زاغه ها با فضای کوچکی به اندازه ۲۳ متر مربع، قابل سکونت برای انسان نبودند. اگر بکده م مساحت تهران دوره صفوی را در نظر بگیریم که در داخل حصار صفوی ۴ میلیون متر مساحت داشت، اکنون باید فضای گسترده ای در زیرزمین یافت می شد. این برخلاف باوری است که می گفتند زیر تپه حاجب الدوله، شهروز زیرزمینی وجود داشته است. به همین خاطر فضای محدود این بخش نمی تواند صحه بر این ادعا بگذارد.»

ظروف ۳ هزار ساله در خانه مخبر السلطنه

خانه مهدی قلی خان هدایت، ملقب به مخبر السلطنه، از رجال سیاسی دوران قاجار و پهلوی که متصدی مناصب مختلفی از جمله حکومت آذربایجان، فارس و نخست وزیر ایران در دوره پهلوی اول بود. برای باستان شناسان و علاقه مندان به تاریخ تهران نامی آشناست. در محوطه ای خانه تاریخی بود که به صورت اتفاقی آثار تمدنی از تاریخ کهن تهران در محدوده محله کنونی دروس کشف شد و فصل تازه ای از تاریخ این منطقه را برای تهران شناسان باز کرد. سال ۱۳۱۸ شمسی وقتی مقیمان مشغول فخر جاه در محوطه این خانه بودند، ظروف سفالی و اشیای باستانی متعلق به ۴ هزار سال پیش کاوش شد. بیل و کلنگ مقیمان، اسکلت مردگان را به هم ریخت و میان گورهای تاریخی تعدادی ظرف سفالی سالم به دست آمد. نییمی از اشیای باستانی کشف شده به صاحب خانه و نییمی دیگر به موزه اهدا شد که اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می شود.

